

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА МОДЕЛ ЗА АДАПТАЦИЯ С ПРИСЪСТВИЕ НА РОДИТЕЛ ПРИ ПОСТЪПВАНЕ В ДЕТСКА ГРАДИНА

Диана Ангонова

Резюме: Адаптацията при първичен преход от семейната към институционализираната образователна среда на детската градина в периода на ранното и предучилищното детство е дълъг и деликатен процес. Публикацията представя някои теоретичните аспекти на модел за адаптация с присъствие на родител при постъпване в детска градина (в яслена или в първа група), разработен от автора. Моделът отчита спецификата на сензитивния период и предлага теоретико-приложна рамка, базирана на теорията за привързаността. Присъствието на родител като „сигурна база“ помага за избягването на емоционалния шок от сблъсъка с непознатата среда, токсичния стрес и травмата от изоставяне, които някои деца преживяват. Плавната адаптация е организираща рамка на психическото, емоционалното, социалното и когнитивното развитие на детето.

Ключови думи: стил на привързаност, „сигурна база“, присъствие на родител, преход от семейна среда към образователните институции, модел за адаптация

THEORETICAL ASPECTS OF ADAPTATION MODEL WITH THE PRESENCE OF A PARENT WHEN ENTERING KINDERGARTEN

Diana Andonova

Abstract: The adaptation during the primary transition from the family to the institutionalized educational environment of the kindergarten in the period of early and preschool childhood is a long and delicate process. The publication presents some theoretical aspects of a model for adaptation with the presence of a parent when entering kindergarten (in a nursery or in the first group), developed by the author. The model takes into account the specifics of the sensitive period and offers a theoretical and applied framework based on the theory of attachment. The presence of a parent as a „safe base“ helps to avoid the emotional shock of encountering an unfamiliar

environment, the toxic stress and abandonment trauma that some children experience. Smooth adaptation is an organizing framework for the mental, emotional, social and cognitive development of the child.

Keywords: attachment style, „secure base“, parental presence, transition from family environment to educational institutions, adaptation model

УВОД

Постъпването в детска градина най-често се свързва с първия преход от семейната среда към предучилищните институции или т. нар. преход от първичната към вторичната социализация на детето. Плавната адаптация е важна не само за социализацията на индивида, а и за неговото психоемоционално здраве и когнитивно развитие. Този преход за някои деца се осъществява при постъпване в яслата (яслена група на детската градина или самостоятелна детска ясла), а при други - в първа група на детската градина. Периодът на ранното и предучилищното детство се характеризира с особена сензитивност и полага основите на социалното и когнитивното развитие за цял живот. Задълбочените познания за психическото, емоционалното и когнитивното развитие на детето са основа за реализирането на успешния преход и създаването на позитивна нагласа към ученето, социалните интеракции и взаимодействието с връстниците.

Теорията за привързаността (Bowlby, 1969) разглежда връзката на бебетата и малките деца с човека, който се грижи за тях през първата година от живота им (монотропия). Според нея децата развиват близки емоционални връзки с майката и имат вроден страх от непознати като механизъм за оцеляване. Поставено в обкръжението на напълно непознати лица през първия ден в яслата или в детската градина, детето страда от дефицит на задоволяване на една от базовите потребности – потребността от сигурност. Терминът „адаптация“ обозначава процеса на приспособяване на организмите към различните условия на средата в рамките на еволюционното развитие (Andonova, 2018). Според еволюционната теория важно за адаптацията на детето е то да усеща достатъчно сигурност и закрила, за да започне да играе и да опознава света около себе си, т.е. привързаността се разбира и като организираща рамка на процеса на развитие (Petrov, 2011, 134).

Авторът на настоящата публикация разработва модел за адаптация с присъствие на родител при постъпване в детска градина (първичен преход от семейна в институционализирана образователна среда) (Andonova, 2019), който предлага алгоритъм за плавна, здравословна и

ефективна адаптация. Целта на настоящата публикация е да разгледа някои от неговите теоретични аспекти. Моделът е базиран на Теорията за привързаността (Bowlby, 1969), видовете привързаност в детството (Ainsworth et al., 1978; Waters and Cummings, 2000; Main and Solomon, 1986; Waters, 1997) и Берлинския модел за адаптация (*Das Berliner Eingewöhnungsmodell*) (Braukhane and Knobloch, 2011). Адаптацията с присъствие на родител е утвърдена практика в развитите европейски държави и е необходим съвременен метод, който трябва да навлезе и в нашата система за предучилищно образование. Прилагането на ефективен модел за адаптация е фундамент за новия образователен етап в живота на детето.

В първите дни от престоя си в непознатата среда на детската градина детето преживява емоционален шок, чиито най-чести прояви при много от децата са силен плач, тревожност, агресивно поведение, последвани от отчаяние. Присъствието на родител е необходимо, за да се избегнат неприятните преживявания, травмата от изоставяне и негативните ефекти върху психическото и емоционалното състояние на детето. Придружено от родител, то научава новите правила, процедури и навици, опознава новите лица и помещения в състояние на спокойствие.

Авторският модел за адаптация с родител при постъпване в детска градина предоставя алгоритъм за работа с родители, учители и непедагогически персонал (медицински сестри и помощник-възпитатели) и деца за осъществяване на ефективна и плавна адаптация. Изграден е на базата на психолого-педагогически теории и стъпва върху дългогодишен практико-приложен опит в системата на предучилищно образование на държави членки на Европейския съюз. Моделът използва основните параметри на Берлинския модел за адаптация (*Das Berliner Eingewöhnungsmodell*) (Braukhane and Knobloch 2011), но ги модифицира с цел успешното им приложение в условията на държавните и общински детски градини на територията на страната. Съобразен е със спецификата на семейната структура у нас, особеностите на българските деца, възпитателните и образователни парадигми, прилагани от педагозите, непедагогическия персонал и родителите, социално-психологическите и националните особености на българите. Моделът е личностно ориентиран и взема под внимание индивидуалните особености на всяко дете. Продължителността на адаптацията се определя в зависимост от вида привързаност. В инструкциите за персонала са посочени показателите, определящи вида привързаност. Други критерии, отчитащи индивидуалните нужди на всяко от адаптиращите се деца, са темпераментът на детската личност и емоционалната саморегулация.

ТЕОРИЯ ЗА ПРИВЪРЗАНОСТТА – ОСНОВА НА АДАПТАЦИЯТА С ПРИСЪСТВИЕ НА РОДИТЕЛ

Важността на ранния опит за развитието на личността, влиянието на родителите и преживяванията в периода на предучилищното детство са обект на много психологически теории. Връзката майка – дете е фундаментална за емоционалното развитие на индивида. Привързаността е обект на изследване в контекста на психосоциалната проблематика в развитието на детето. Един от първите автори, който отчита значението на ранните връзки за социалното и емоционалното развитие на детето, е английският психоаналитик и психиатър Дж. Боулби, основоположник на теорията за привързаността. Тя е интердисциплинарно изследване, което обхваща областта на психологическите, еволюционните и етологичните теории. Той определя привързаността като биологичен инстинкт, чиято функция е осигуряване на оцеляването на вида. Теорията за привързаността гласи, че децата развиват силни емоционални връзки с човека, който се грижи за тях през първата година от живота им (монотропия) (Bowlby, 1969). Тези връзки са от изключително значение за нормалното социално и емоционално развитие и благополучие (Petrov, 2011). В западната литература присъства терминът “*caregiver*” (от англ. *care* – грижа и *give* – давам) – това е възрастният, който полага основните грижи за детето и прекарва най-много време с него – основен обект на детската привързаност. В повечето случаи това е майката, но може да бъде бабата, бащата, детегледачка и др. През процеса на еволюция на човешкия вид бебетата, останали близо до майките си, биха оцелели, за да имат свои деца. Поведението на привързаност първоначално работи като фиксирани модели на действие. Бебето притежава вродено „социално освобождение“ – поведение като плач и усмивка, които стимулират вниманието на възрастните. Определящият фактор на привързаност не е необходимостта от храна, а от внимание и отзивчивост.

Боулби разработва концепция за „вътрешен работен модел“ (англ. *Internal work model*) – рамка за предсказуеми формулировки на теорията за привързаността. Той твърди, че ранните преживявания на чувствителни или нечувствителни грижи изграждат себепознанието и интерпретативните филтри на индивида, чрез които се определят бъдещите взаимоотношения и социалният опит (Bowlby, 1982). Вътрешният работен модел е когнитивна рамка, която включва умствени представи за разбиране на света, себе си и другите. Взаимодействието на човек с другите се ръководи от спомени и очаквания от техния вътрешен модел, които влияят и помагат да се оцени контактът им с другите. Съществуват три основни характеристики на вътрешния модел на работа: модел на другите като надежден, модел на себе си като ценен и модел на себе си, който е ефективен при взаимодействие с другите.

Индивидите със сигурни работни модели (от англ. *Secure working models*) са отворени към търсене и получаване на необходимата им подкрепа и обратното, тези с несигурни работни модели се отнасят с недоверие или несигурност към другите, вероятно с цел да запазят независимостта си, която може да бъде възпрепятствана от тази подкрепа (Rholes, Simpson and Stevens 1998). Вътрешният модел се изгражда до 3-годишна възраст и формира разбиране за света и бъдещите взаимодействия с другите, превръща се в част от личността на детето. Именно това е възрастта, в която обикновено децата осъществяват първия си преход към детската градина в яслена или в първа група. Според Боулби най-важната фигура на привързаността – човекът, който полага основните грижи за детето (caregiver), действа като прототип за бъдещи взаимоотношения чрез вътрешния работен модел.

Боулби твърди, че страхът от непознати е вроден механизъм за оцеляване. При бебетата и малките деца съществува тенденция да показват определени вродени поведени (социални освободители), които помагат да се осигури близост и контакт с майката или фигурата на привързаност. По-късните психоаналитични теории на Клайн, Уиникът, Ериксън и Бион поставят хипотезата, че добре интегрирано дете е това, за което привързаността към родителската фигура (обикновено майката) е създадена на базата на подкрепяща или съдържателна среда, която осигурява възможност и време на бебето да изгради и приеме усещането, че е отделен индивид от основната фигура на привързаност. Клайн (Klein, 1952) подчертава важната роля, която родителят играе – да успокои и вродените страхове и тревоги на бебето, както и други емоционални състояния. Уиникът и Бион със съответните им понятия за „подкрепяща среда“ (Winnicott, 1965) и „майчина унесеност“ (от англ. – *maternal reverie*) (Bion, 1962) поставят голям акцент върху значението на взаимността в първичните отношения на привързаност. За тях тази връзка има различно, но също толкова интензивно значение за фигурата на майката, както и за бебето. Ериксън (Erikson, 1950) твърди, че здравословните, последователни отношения на привързаност са свързани с детето, за да може да развие връзка, базирана на доверие.

Сред съвременните автори, разглеждащи проблематиката, са П. Фонаги, който анализира как привързаността в детството влияе върху капацитета на личността като родител и способността за здравословна привързаност към собствените деца (Fonagy, 2001), и Дж. Холмс, който установява връзката между сигурната привързаност в детството и развитието на способността на юношите да осмислят живота си (Holmes, 2001).

В. Матанова пише, че „Процесът на привързване се дефинира като „взаимно регулираща се система“, в която бебето и родителят си влияят взаимно. Привързаността може да бъде създадена само в контекста на отношенията,

включващи отглеждане, невредима власт, очен контакт, усмивка, позитивен афект и нужда от изпълнение“ (Matanova, 2008, 1).

В сътрудничество с Дж. Робертсън, Боулби (Robertson and Bowlby, 1952) описва фазите на скръб, през които преминават малките деца при раздяла с майката за по-дълъг период. Боулби и Робертсън стигат до заключението, че „Когато дете на възраст между 18 и 24 месеца, което до момента е имало нормална връзка с неговата майка и не е било разделяно от нея за повече от няколко часа, е отделено от нея в неперсонална среда (т.е. среда, която не предоставя заместител на майчини грижи), то обикновено прогресира през три фази на емоционален отговор, които ние описваме като „протест“, „отчаяние“ и „отхвърляне“. (Robertson, 1953, 383).

1. **Протест** – тази фаза се характеризира с плач, яростно протестиране, вкопчване в майката и опити да се измъкне от възрастния, който се опитва да го отдели.
2. **Отчаяние/скръб** – детето спира да плаче и протестира след известно време, но въпреки че изглежда спокойно, е разстроено и отказва опитите за контакт на възрастните наоколо.
3. **Отделяне/отхвърляне (detachment)** – ако раздялата продължи твърде дълго, детето може да започне да играе с другите, но може и да бъде предпазливо в контактите. При завръщане на родителя то може да го игнорира или да го посрещне ядосано.

Когато раздялата е извършена против волята на детето и то не посещава доброволно детското заведение, се наблюдават следните състояния:

- **Безпокойство от раздяла** (от англ. *separation anxiety*) или страх от изоставяне – детето започва да проявява видими признаци на безпокойство при ситуация, в която може да бъде изоставено отново. В този момент то има непостоянно поведение между изключително вкопчване и отделяне/непривързаност (*detachment*).
- **Вкопчване** – детето започва да се вкопчва в майката (родителя), когато тя направи опит да излезе или да го остави. Обикновено това се случва на път за детската градина или ако го оставя на детегледачка.
- **Отделяне, отхвърляне/ непривързаност** – детето проявява поведение на незаинтересованост към обекта на привързаност. Може да отказва прегръдки и целувки, което е механизъм за предотвратяване на повторно нараняване.
- Изисквания – децата започват да имат повече изисквания към родителите за внимание, грижа и дори подаръци.

Независимо дали безпокойството от раздяла и страхът от изоставяне се изразяват чрез вкопчване или отделяне/отхвърляне, те носят затруднения за обекта на привързаност – родителите. Поведението на детето става

непредвидимо и е трудно да се отгатнат желанията му.

Неправилната адаптация прави процеса на транзит от семейната към новата образователна среда травмиращ не само за детето, а и за родителите и за персонала на детското заведение. У детето се формира негативно отношение към детската образователна институция, което се изразява в нежелание за посещение, силен плач всяка сутрин, „неясни оплаквания или чрез повтарящи се неразположения“ (Vasus, 2007, 29). Според емпирични изследвания липсата на плавна адаптация с родител води до продължителни периоди на боледуване, тревожно поведение и нарушения в развитието (Laewen, Andres and Hédervári, 2003). Деца, които не са придружавани от родител по време на процеса на адаптация в яслата или в детската градина, боледуват до 4 пъти по-дълго от адаптираните с присъствие на родител през първите седем месеца след приема (Braubach and Knobloch, 2011). Неправилно адаптираните деца в значително по-ниска степен са способни да се възползват от възможностите за развитие в новата среда и проявяват силно иззявено поведение на безпокойство.

ВИДОВЕ ПРИВЪРЗАНОСТ И МЕТОДИ ЗА ДИАГНОСТИКА

Най-широко приетата методика за оценка на привързаността и на нейния тип е тази на М. Ейнсуърт. Заедно с екипа си тя разработва процедура, наречена „Непознатата ситуация“ (Ainsworth et al., 1978). Тя е релевантна към адаптацията в яслата и детска градина, поради идентичните условия със случващото се в първия ден при постъпването на детето, влизането му в непознато помещение при непознати лица. Експериментът дефинира осем епизода, през които се изучава поведението на детето в ситуация на раздяла с майката, влиянието ѝ върху поведението на детето и способността ѝ да го успокои след завръщането си. Значимостта на експеримента „Непозната ситуация“ според Уотърс и Къмингс се изразява в това, че „малките деца използват майка си като „сигурна база“, за да изследват стаята, по същия начин след няколко години тя ще е сигурна база за изследване на света“ (Waters and Cummings, 2000). Особено силен диагностичен конструкт в изследването се явява промяната в познавателната активност на детето при раздялата с майката. Поради тази причина е прието детето да бъде оставено при непознат възрастен с нови (непознати) играчки. „Непознатата ситуация“ протича през следните етапи: 1. Майката, детето и експериментаторът (непознатото лице – жена) са в едно помещение (трае по-малко от една минута); 2. Майката и детето остават сами; 3. Непознатото лице се присъединява към майката и детето; 4. Майката оставя детето само с експериментатора; 5. Майката се връща, а непознатият напуска стаята; 6. Майката оставя детето съвсем само; 7. Експериментаторът се връща при детето; 8. Майката се връща, а непознатият напуска стаята. В този

експеримент детето остава известно време с майката в непознатото помещение, за да свикне с него.

Критериите за привързаност се определят от регистрираните особености в поведението на детето след напускането на майката и непосредствено след нейното завръщане. Обособяват се 4 основни реакции на детето спрямо майката по време на двата епизода на нейното завръщане: **1) Близост и търсене на контакт; 2) Осъществяване на контакт; 3) Избягване на близост и контакт; 4) Съпротива за контакт и утеха** (Ainsworth, Bell and Stayton, 1971).

Други видове поведение, обект на наблюдението, са:

- **Изучаващо поведение:** движение из стаята; игра с играчки; разглеждане на стаята;
- **Търсецо поведение:** следва майката до вратата; тропане по вратата; гледа към вратата; отива към празния стол, на който е седяла майката; гледа към празния стол, на който е седяла майката;
- **Емоционални реакции:** плач; усмивка и т.н.; (Andonova, 2016).

На базата на резултатите от експеримента Ейнсуърт обособява три групи:

„Сигурна“ или група В – децата могат да се отделят от майката с минимален стрес. Тези деца също показват способност да бъдат лесно утешени и минимален гняв (негативни емоционални реакции) при завръщането на майката. „Тревожни“ / „резистентни“ или група С са деца, които показват висока степен на стрес, ниска степен на любопитство и изучаване на средата и неспособност да бъдат утешени след завръщането на майката. Децата от група А (тревожност/отбягване) показват малко стрес по време на раздяла и избягване на майката при нейното завръщане.

По-късно М. Мейн и Дж. Соломон (Main and Solomon, 1986) разработват четвърта квалификация – група D (дезорганизиран/дезориентиран), в експеримент с 55 малки деца на възраст между 12 и 20 месеца. Съответно в резултат на последните изследвания по методиката на Ейнсуърт децата са диференцирани в четири групи, съответстващи на четири типа детска привързаност.

Друг метод за диагностициране на стила привързаност е Attachment Behavior Q-Set (Version 3.0) (Waters, 1997). Разработката съдържа 90 твърдения, описващи поведението на бебета и малки деца спрямо тяхната основна фигура на привързаност. Разглежданите параметри са категоризирани с цел дефиниране на основните типове поведение, ориентирано към търсенето и намирането на сигурност у майката или възрастния, който основно се грижи за детето, за период на наблюдение между 2 и 6 часа. Поведението на детето се разглежда от различни

наблюдатели и в различни ситуации. Изследването установява сходни резултати в поведението, получени както от няколко наблюдатели в различни ситуации, така и от един наблюдател в една и съща ситуация.

ПРИВЪРЗАНОСТ, ТЕМПЕРАМЕНТ И ЕМОЦИОНАЛНА САМОРЕГУЛАЦИЯ

Връзката между привързаността и темперамента на детската личност (Kagan, 1982), между привързаността и емоционалната саморегулация (Bridges and Grolnick, 1995) и между стила на привързаност и безпокойството от раздялата (Frodi and Thompson, 1985) са обект на противоречия между изследователите в областта. Фроди и Томпсон поставят тезата, че детският темперамент е предпоставка за безпокойството от раздялата в по-голяма степен отколкото вида привързаност. Това твърдение е подкрепено от някои автори (Belsky and Rovine, 1987; Trauner, 2009) и оспорвано от други (Vaughn et al., 1989).

Г. Петков пише, че „Емоциите са комплексни изменения на цялостното състояние на организма и психиката, които влияят върху организацията на поведението“ (Petkov, 2015, 3). Емоциите се определят и като част от мотивационната система, която тласка индивида към действие (Tomkins, 1970). Те са част от развитието на социалните компетенции. Важността на емоционалната саморегулация придобива все по-голямо внимание сред изследователите на ранното социо-емоционално развитие. Емоционалната саморегулация (от англ. *emotional self-regulation* (ESR)) е набор от процеси, свързани с инициране, управление и моделиране на емоционалната реакция в позитивен и негативен аспект (Eisenberg, 1995).

ВИДОВЕ ПРИВЪРЗАНОСТ И МЕЖДУКУЛТУРНИ РАЗЛИЧИЯ

Моделът за адаптация с родител при постъпване в ясла и детска градина е специално разработен за прилагане на територията на страната, поради което отчита националните ни и културни особености. В изследването са включени резултати от проучвания на Ван Айзендорн и Кроненберг (Van Ijzendoorn and Kroonenberg, 1988), които анализират провеждането на експеримента „Непознатата ситуация“ сред различни култури и установяват влиянието на межкултурните различия върху доминиращите сред нациите типове привързаност. Отчитат се националните особености на България според една от най-прецизните системи за измеренията на културата, а именно на Хеерт Хофстеде (Hofstede, 1980) (Hofstede, 2001). Ван Иджендурн и Круненберг наблюдават доминиране на тревожно-амбивалентната привързаност при колективистичните култури, каквато е България, и на тревожно-избязващата/несигурна привързаност сред индивидуалистичните култури. Според Хофстеде в колективистичните култури още от раждането си

индивидът принадлежи към различни сплотени групи и общества, както и към големи фамилии, от които не може да се отдели. Тези групи осигуряват защита и принадлежност в замяна на непрекословна лоялност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Осъществяването на плавен преход чрез адаптация с присъствие на родител при постъпване в детската градина (в яслена или в първа група) е от изключителна важност за хармоничното развитие на детето. В сензитивния период, когато взаимодействието със света е изградено на базата на взаимоотношенията с обекта на привързаност, присъствието на родителя като „сигурна база“ се явява организираща рамка на когнитивното, емоционалното и социалното развитие. Първите дни от престоя на детето в новата социална и образователна среда програмират подсъзнателните механизми за оцеляване и създават представата на детето за предучилищната институция. Изграждането на позитивна емоционална нагласа чрез положителни преживявания е основа за социалните функции на личността през целия живот и те са пряко свързани с образователните постижения на детето.

Видът привързаност, детският темперамент и емоционалната саморегулация са основата на ефективната и плавна адаптация. Дефинирането на вида привързаност на всяко едно от адаптиращите се деца определя хода и продължителността на адаптацията. Децата с тревожно-амбивалентна привързаност се нуждаят от по-продължителна адаптация и при тях присъствието на родител като „сигурна база“ е изключително важно за избягването на емоционалния шок от сблъсъка с непознатата среда, на токсичния стрес и травмата от изоставяне. Осъзнаването на важността на родителското присъствие в процеса на адаптация спомага за избягването на стреса не само за детето, но и за персонала, и за родителите. В първите дни при постъпване в яслата или в детската градина се поставя фундаментът не само за положително емоционално отношение на детето към предучилищното образователно заведение, а и на взаимодействието родители – учители/персонал или родителска общност – детска градина.

Моделът за адаптация с родител при постъпване в детска градина, апробиран от автора, се работи в няколко посоки: осигуряване на здравословен старт за адаптиращото се дете в новата образователна среда; оптимизиране, усъвършенстване и улесняване процеса на работа на персонала и експертна организация на дейностите; създаване на стабилна семейна общност в рамките на детската градина за успешно партньорство между образователната институция и родителите. Самият модел, както и резултати от пилотно изследване, проведено в яслени групи на общинска детска градина, ще бъде представен в бъдещи публикации.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Andonova D. (2018). *Efektivna organizatsiya na protsesa na adaptatsiya ot semeyna kam institutsionalizirana obrazovatelna sreda – klyuch kam uspehnata sotsializatsiya na deteto*. Pedagogy, 2018, Vol. 90, No 7, 993-1000. [Андонова, Д. (2018). Ефективна организация на процеса на адаптация от семейна към институционализирана образователна среда – ключ към успешната социализация на детето. Педагогика, 2018, т. 90, кн. 7, 993-1000].
- Andonova D. (2019). Organizatsiya na protsesa na adaptatsiya s prisastvie na roditel pri parvichen prehod ot semeyna v institutsionalizirana obrazovatelna sreda. In: Godishnik na Sayuza na uchenite – klon Blagoevgrad „Multidisciplinary Journal of Science, Education and Art“, 2019. [Андонова, Д. Организация на процеса на адаптация с присъствие на родител при първичен преход от семейна в институционализирана образователна среда. В: Годишник на Съюза на учените – клон Благоевград „Multidisciplinary Journal of Science, Education and Art“, 2019]
- Andonova D. (2016). Traditsii i stereotipi pri formirane osnovite na natsionalniya karakter v preduchilishtna vazrast. (Srvnitelen analiz na semeynite modeli na vazpitanie v Balgaria i Germania). PhD diss. [Андонова, Д., (2016) Традиции и стереотипи при формиране основите на националния характер в предучилищна възраст. (Сравнителен анализ на семейните модели на възпитание в България и Германия). Дисертационен труд.]
- Ainsworth, M. D. S., S. M. Bell, D. J. Stayton (1971). Individual differences in strange-situation behavior of one-year-olds. In H. R. Schaffer (Ed.) *The origins of human social relations*. London and New York: Academic Press.
- Ainsworth, M. D. S., M. C. Blehar, E. Waters and S. Wall (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bacus, A. (2007). *Moeto dete ot 3 do 6 godini*. Slantse, S. [Бакос, А. Моето дете от 3 до 6 години. Слънце, С., 2007]
- Belsky, J., M. Rovine (1987). Temperament and attachment security in the strange situation: An empirical rapprochement. *Child development*, 787-795. <https://www.jstor.org/stable/1130215?seq=1> [accessed 30 October 2019]
- Bion W. (1962). *Learning from Experience*. London: Routledge
- Bowlby J. (1969). *Attachment and loss*. Vol. 1. Attachment. New York: Basic Books.
- Braukhane, K., J. Knobloch (2011). *Das Berliner Eingewöhnungsmodell – Theoretische Grundlagen und praktische Umsetzung* http://www.kita-fachtexte.de/uploads/media/KiTaFT_Braukhane_Knobloch_2011.pdf [accessed 25 April 2019]
- Bridges, L. J., W. S. Grolnick (1995). *The development of emotional self-regulation in infancy and early childhood*. In N. Eisenberg (Ed.), *Review of personality and social psychology*, 15. *Social development*. Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc., 185-211. <https://psycnet.apa.org/record/1995-98267-008> [accessed 3 November 2019]

- Eisenberg N. (Ed.) (1995). *Social development*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications Inc.
- Erikson E. (1950). *Childhood and Society*. Harmondsworth: Pelican 1965
- Fonagy P. (2001). *Attachment Theory and Psychoanalysis*. New York: Other Press
- Frodi, A., R. Thompson (1985). *Infants' affective responses in the strange situation: Effects of prematurity and of quality of attachment*. *Child Development*, Vol. 56, No 5, 1280-1290. <http://dx.doi.org/10.2307/1130243> [accessed 30 October 2019]
- Hofstede G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*. Beverly Hills, CA: Sage
- Hofstede, G. (2001), *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations*, 2nd ed. Sage, Thousand Oaks, CA.
- Holmes J. (2001). *The Search for the Secure Base : Attachment Theory and Psychotherapy*. Routledge, London
- Kagan J. (1982). *Psychological research on the human infant: An evaluative summary*. New York, NY: W. T. Grant Foundation
- Klein M. (1952). *On Observing the Behaviour of Young Infants*, In *Envy and Gratitude and Other Works 1946-1963*. London: Hogarth Press, 1975
- Laewen, H. J., B. Andres, É. Hédervári (2003). *Die ersten Tage - Ein Modell zur Eingewöhnung in Krippe und Tagespflege*. Weinheim: Beltz.
- Main, M., J. Solomon (1986). *Discovery of an insecure-disorganized/disoriented attachment pattern*. In T. B. Brazelton & M. W. Yogman (Eds.), *Affective development in infancy*, Norwood, NJ: Ablex, 95-124.
- Matanova V. (2008). *Privarzanost – razvitie i narusheniya*. S. [Матанова В. Привързаност – развитие и нарушения. С., 2008] <https://bjop.files.wordpress.com/2008/10/vania-matanova-doklad.pdf> [accessed 1 November, 2019]
- Petkov G. (2015) *Emotsii, smotsionalna regulatsiya i control varhu emotsiite*, Lektsiya. [Петков, Г., (2015) Емоции, емоционална регулация и контрол върху емоциите, Лекция.] <http://iniod.unibit.bg/wp-content/uploads/2015/11/%D0%95%D0%B%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B81.ppt>. [accessed 25 October 2019]
- Petrov D. (2011). *Stil na privarzanost i udovletvorenje ot blizkite vzaimootnosheniya*. Annual of Sofia University, Faculty of Philosophy, Psychology, Vol. 101, 2011. [Петров, Д., (2011). *Стил на привързаност и удовлетвореност от близките взаимоотношения*. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, ФФ, Книга Психология, Том 101]
- Pietromonaco, P. R., L. F. Barrett (1997). *Working models of attachment and daily social interactions*. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 73, No 6, 1409-1423. <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2F0022-3514.73.6.1409> [accessed 21 October 2019]
- Rholes, W. S., J. A. Simpson, J. G. Stevens (1998). *Attachment orientations, social support, and conflict resolution in close relationships*. In J. A. Simpson, W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships*, New York: Guilford Press, 166-188.

- Robertson J., J. Bowlby (1952). *Responses of young children to separation from their mothers*. Courier of the International Children's Centre, Paris, №2, 131–140. Google Scholar
- Robertson J. (1953). *Some responses of young children to loss of maternal care*. Nursing Care, No 49, 382–386. Google Scholar
- Tomkins S. (1970). *Affects as the Primary Motivational System*. In M. B. Arnold (Ed.), *Feelings and Emotions* (pp. 101–110). New York Academic Press. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780125587051500117> [accessed 31 October 2019]
- Van Ijzendoorn, M. H., P. M. Kroonenberg (1988). *Cross-cultural patterns of attachment: A meta-analysis of the strange situation*. Child Development, 147–156. <https://doi.org/10.2307/1130396> [accessed 30 October 2019]
- Vaughn, B. E., G. B. Lefever, R. Seifer and P. Barglow (1989). *Attachment behavior, attachment security, and temperament during infancy*. Child Development, Vol. 60, No 3, 728–737. <http://dx.doi.org/10.2307/1130738> [accessed 30 October 2019]
- Waters E. (1997). *Attachment Behavior Q-Set (Version 3.0), Advisor, Unpublished manuscript*. SUNY, Department of Psychology, Stony Brook
- Waters E., E.M. Cummings (2000) *A Secure Base from Which to Explore Close Relationships*. Child Development, Vol. 71, No. 1, 164–172. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00130> [accessed 30 October 2019]
- Winnicott D. (1965). *The Maturation Processes and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press

Източници

- Natsionalna programa "Uspyavame zaedno", Reshenie № 172, March 29, 2019, na Ministerski savet. [Национална програма „Успяваме заедно“, Решение № 172 от 29 март 2019 г., на Министерския съвет] <https://www.mon.bg/bg/100741> [accessed 30 October, 2019]

За автора:

Диана Андонова е доктор по Прегручилишна педагогика и хоноруван преподавател към катедрата по Прегручилишна и медийна педагогика на ФНОИ, Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Изследователските ѝ на интереси са в областта на влиянието на националните и културни особености върху възпитателните модели в семейството и детската градина и адаптацията при преход от семейна среда в прегручилишните заведения (детска градина и ясла).
Email: diana.andonova@gmail.com

About the Author:

Diana Andonova holds a PhD in Preschool Education and is non-tenured instructor at the Preschool and Media Education department of the Faculty of Educational Studies and the Arts (FESA) at Sofia University "St. Kliment Ohridski". Her research interests include the impact of national and cultural specifics over child upbringing models in the family and at kindergarten as well as the adaption during the transition from a family environment to preschool facilities (nursery and kindergarten).
Email: diana.andonova@gmail.com